

Andrzej Chodubski

Świat, w którym żyjemy. Wektory przemian cywilizacyjnych

(Wykład inauguracyjny, wygłoszony 13 października 2011 r. na Uniwersytecie Gdańskim w *Stowarzyszeniu Uniwersytetu Trzeciego Wieku*)

Wielce Szanowni Państwo,

Postrzegając najogólniej Planetę Ziemia, zauważa się, że zajmuje ona powierzchnię 510 072 mln km², czas obiegu Ziemi wokół Słońca wynosi 365 dni 5 godzin 48 minut 4,975 sekundy, czas obrotu Ziemi wokół własnej osi – 23 godziny 56 minut 4,09 sekundy (doba). Najwyższa temperatura powietrza dochodzi do + 63° C w Dżibuti, najniższa – 70° C w Rosji (Wierchojańsk w Jakucji). Żyje na niej ok. 7 miliardów ludzi, w tym w Azji ok. 4 miliardów, w Europie 0,5 miliarda; przyjmuje się, w ciągu minuty przybywa 151 osób, aczkolwiek obserwuje się kraje o systematycznie malejącej liczbie mieszkańców; wśród nich są przede wszystkim: Rosja, Niemcy, Włochy, Hiszpania, Rumunia. Ludność komunikuje się w ok. 8 tys. językach i dialektach, z tego ok. 3 tys. grup językowych ujawnia zainteresowanie utworzeniem odrębności politycznej. Skupia się w ok. 4 tys. wyznań religijnych. Największe z nich to: chrześcijaństwo, islam, hinduizm, buddyzm i judaizm.

Rozpoznając procesy współczesnych przemian cywilizacyjnych, a w tym różne koncepcje i procesy dotyczące dróg i rozwoju ludzkości zauważa się kształtowanie się w szybkim tempie nowej rzeczywistości gospodarczej, stosunków społecznych, politycznych. Ujawnia się paradygmat nowego człowieka, który charakteryzuje się: a) działaniem mającym na celu natychmiastowe zaspokojenie potrzeb (materialno-bytowych, duchowych, rozrywkowych); b) zmiennością postaw, zachowań, opcji ideowo-politycznych; c) technizacją w komunikacji społecznej oraz całokształcie życia kulturowego. Konsekwencją tych procesów staje się: a) dehumanizacja stosunków społecznych (nasilający się egoizm, egocentryzm jednostek); b) degradacja intelektualna (osłabianie

sprawności myślenia, postrzegania przyczyn i następstw określonych zjawisk, procesów życia kulturowego); c) izolacja społeczna (wycofywanie się z życia publicznego jednostek i grup społecznych, wybieranie samotności); d) pogrążanie się w sferze patologii społecznej (jako sferze zastępującej funkcjonowanie jednostki w tradycyjnym i nowoczesnym życiu społecznym).

Siłą napędową ujawniających się zjawisk jest tempo rozwoju nauki i techniki oraz nienadążanie za ich oswojeniem przez szerokie kręgi społeczeństwa.

Od ponad 30 lat futurologicy wskazują nowe tendencje rozwoju współczesnej cywilizacji. Wśród nich wymieniają przede wszystkim: 1. Tworzenie się globalnego ładu gospodarczego w warunkach odchodzenia od modelu gospodarki narodowej; 2. Zastępowanie rzeczywistości industrialnej rozwiązaniami informatycznymi i informacyjnymi; 3. Decentralizację życia kulturowego. Odchodzenie od struktur hierarchicznych zarządzania na rzecz powiązań poziomych między podmiotami życia kulturowego; 4. Urzeczywistnianie demokracji partycypatywnej w warunkach odchodzenia od demokracji przedstawicielskiej, a w tym odchodzenie od tradycyjnych form urzeczywistniania demokracji na rzecz jej wymiaru autorytarnego, plutokracji; 5. Odchodzenie modelu życia patriarchalnego, opiekuńczego do paradygmatu wolnościowego, partycypatywnego; 6. Ruchliwość przestrzenną – migracje ludności powodowane przede wszystkim względami cywilizacyjnymi, gospodarczymi. Charakterystyczne jest zwłaszcza przemieszczanie się ludzi i jej wytworów z Północy na Południe; 7. Zacieranie się granic między państwami, kulturami, które zastępuje rzeczywistość globalna, ponadpaństwowa, ponadnarodowa, synkretyzm i homogeniczność kulturowa; 8. Tradycyjne wartości postaw, zachowań ludzi zastępuje rzeczywistość rynkowa, komercyjna; moralność zastępuje skuteczność, autorytet – idol, doradca, menadżer; 9. W sferze życia gospodarczego fundament aktywności zawodowej stanowią usługi, a w tym samorganizowanie się w wymiarze indywidualnych podmiotów ładu kulturowego; 10. Pozyskiwanie informacji za pośrednictwem mediów, zwłaszcza obrazowych (telewizja, Internet); rzeczywistość kulturową zastępuje spektakl, osobowość wykreowany wizerunek menadżera, kreatora, idola.

Budowniczymi nowej rzeczywistości są ludzie młodzi. Stanowią oni ok. 39% populacji świata. W generowaniu ładu informacyjnego, a w tym w odchodzeniu od cywilizacji przemysłowej i rolniczej wyznacza się im szczególne zadania. Ujawnia się przy tym swoisty kult młodości. Pierwszeństwo w nim zdobywają wartości materialne przed duchowymi, etycznymi, moralnymi. W kształtującej się cywilizacji informatycznej szczególną nośność zdobywają takie cechy, jak: 1. Indywidualizm w życiu prywatnym i zawodowym. Świadomy wybór niewstępowania w związki małżeńskie, nieutrzymywanie więzi rodzinnych, niezawieranie kontaktów pozaprofesjonalnych w miejscach pracy, przy czym charakterystyczne jest wykonywanie we własnym zakresie; 2. Orientacja na zdobywanie jak największych ilości pieniędzy, które postrzega się

jako miarę poziomu życia kulturowo-cywilizacyjnego; 3. Kształcenie się ustawiczne, zdobywanie wciąż nowych umiejętności; przy czym w procesie tym przedkładanie wiedzy teoretycznej nad zdobywanie umiejętności praktycznych; 4. Uznawanie tolerancji wobec różnorodności kultur, subkultur osadzonych w sferze praw człowieka i obywatela; 5. Uznawanie doraźności, tymczasowości w funkcjonowaniu w życiu kulturowym, nieidentyfikowanie się z tradycyjnymi wspólnotami społecznymi (Unika się odpowiedzialności, przestrzegania zobowiązań, oczekiwań ze strony innych, a poszukuje się satysfakcji, przyjemności); 6. Konsumpcjonizm (ekskluzywność posiadanych dóbr, ubioru, rozrywki, wysoki standard życia); 7. Asertywność, powierzchowność w funkcjonowaniu społeczno-politycznym. Bezinteresowność i wrażliwość społeczną klasyfikuje się jako słabość charakteru jednostki; 8. Otwartość na oswajanie znaków postępu naukowo-technicznego; posługiwanie się wciąż nowymi urządzeniami komunikacji, sprzętem informatycznym; 9. Dystansowanie się od aktywności i działalności politycznej, mającej charakter przedstawicielski, partyjny; 10. Funkcjonowanie w sytuacjach prestiżowych, m.in. w zamieszkiwaniu w określonych, uznawanych za ekskluzywne dzielnicach miast, w wydzielonych przestrzeniach, uczestnictwo w oficjalnych bankietach, wydarzeniach artystycznych, sportowych (zgodnie z przekonaniem, że tam „wypada być”).

Wyzwania i rzeczywistość, w której funkcjonuje współcześnie ludzkość określa się mianem „ryzyka”. Różnorodność oferty zmian kulturowych utrudnia wypracowanie środków i stylów zachowań, norm, symboli komunikacji kulturowej. Ujawnia się przy tym niepewność przyszłości, dezorientacji w wyborze drogi życia i działalności; jednostka traci kontrolę nad własnym obrazem życia.

W kształtowaniu się cywilizacji informacyjnej obserwuje się opóźnienie rozwoju duchowego w stosunku do ładu gospodarczego i informatycznego. Zauważa się, że cywilizacja ta bazuje na udanej technologii, która nie ma właściwej korelacji ze stosunkami międzyludzkimi, w której dużą siłę mają: egoizm, bezwzględność przemocy, a nie rzadko zachowania i mentalność, przypominające obraz życia ludzi pierwotnych.

Wśród sił generujących nową cywilizację wyjątkowa rola przypada nauce. Jej ustalenia zwłaszcza dyscyplin zwanych ścisłymi, wdrażane są do praktyki kulturowo-cywilizacyjnej oraz wykorzystywane w wypracowaniu strategii dalszego rozwoju. Wbrew jej powołaniu, tj. wolności badań staje się ona narzędziem architektów życia kulturowego, stała się swoistą siłą produkcyjną. Od jej ustaleń w istotnej mierze zależy rozwój życia gospodarczego, a w ślad za tym kształtowanie się stosunków społecznych i politycznych. Rozwój badań uzależniony jest od środków finansowych. Obecnie przeznaczają się 80% na badania dotyczące automatyzacji, robotyzacji, komputeryzacji, źródeł energii, informatyki, telekomunikacji, biotechnologii i chemii wyspecjalizowanej. Zauważa się, że wyjątkowo prędko rozwijają się badania biotechnologiczne, które znajdują zastosowanie w medycynie, przemyśle spożywczym, ochronie środowiska.

Od rozwoju tej dyscypliny oczekuje się rozwiązań w zakresie m.in. tzw. poprawienia natury – leczenia chorób o podłożu genetycznym, uzyskiwania nowych odmian flory i fauny, zmniejszania energochłonności w procesach produkcji, wykorzystywania w wymiarze źródeł surowców i energii materiałów odpadowych. Wciąż dużą dyskusyjność opinii publicznej budzi rozwój inżynierii genetycznej. Z jednej strony, postrzega się ją jako dyscyplinę mającą zmienić fundamentalnie życie ludzkie, z drugiej zaś jako wyzwanie sprzeczne z naturą i etyką życia ludzkiego.

Poprawianie natury człowieka określane *eugeniki* trwa od II połowy XIX w. Wykorzystanie jej ustaleń do celów niehumanitarnych postawiło dyscyplinę pod surowy osąd opinii międzynarodowej. Obecnie prowadzone są intensywne badania przez tę dyscyplinę, aczkolwiek jej ustalenia pozostają w sferze ukrycia etycznego przed opinią publiczną, m.in. dotyczące klonowania organizmów. Rzeczywistość ta generuje szczególne wyzwania dla nauk humanistycznych i społecznych, których powołaniem jest refleksja nad kierunkami przemian cywilizacyjnych oraz miejscem w nich człowieka. Ważnym ich wyzwaniem jest m.in. budzenie zagrożeń wynikających z rozwoju nauki i techniki. Wśród nich, wiążących się z degradacją środowiska naturalnego, osłabieniem więzi społecznych oraz dehumanizacją w miejscu pracy oraz w ogóle w relacjach międzyludzkich, degradacją rodzimej kultury, którą wypierają wzory postaw, zachowań, norm międzynarodowych, jak też niebezpieczeństwo wykorzystania naukowo-technicznej wynalazczości w celu niezgodnym z powołaniem, m.in. w celu terrorystycznym. Największe zagrożenia wiążą się z produkcją broni atomowej. Obecnie 8 państw uznaje się za mocarstwa atomowe, tj. 1. USA, 2. Rosja, 3. Ukraina, 4. Kazachstan, 5. Białoruś, 6. Francja, 7. Wielka Brytania, 8. Chiny. Istnieją też państwa dysponujące tą bronią: wymienia się wśród nich m.in. Indie, Izrael, RPA, Koreę Północną, Koreę Południową, Pakistan, Brazylię, Argentynę, Tajwan. W strategii budowy cywilizacji informacyjnej podkreśla się wolę unikania wojny jako środka rozwiązywania sporów, podkreśla się znaczenie gwarantowania bezpieczeństwa międzynarodowego. W praktyce jednak nie został rozwiązany w wymiarze międzynarodowym proces zbrojeń podmiotów życia politycznego. Zauważa się, że na zbrojenie przeznaczają się olbrzymie sumy pieniędzy; np. za cenę jednego czołgu można wybudować 1000 sal lekcyjnych.

W rzeczywistości gospodarczej charakterystycznym zjawiskiem jest odmasowienie produkcji. Na rynek trafiają różnorodne produkty, które wypierają tradycyjne towary, wzbogacone są o nowe elementy jakości, atrakcyjne różnorodne formy oferty podaży.

Konsumenci mają w tej sytuacji możliwość wyboru z szerokiej oferty danych produktów. Przy tym produkty charakteryzuje ograniczony czas produkcji; zjawisko to dotyczy zarówno podstawowych produktów konsumpcyjnych (chleb, masło, mleko, herbata), jak i przedmiotów nazywanych markowymi (odzież, sprzęt domowy). Rze-

czywistość ta wiąże się z prawami konkurencyjności, zapotrzebowaniem konsumentów na wciąż nowe produkty życia kulturowego. Obserwuje się je w sferze ochrony zdrowia, nabywaniu pożywienia, zatrudnieniu, edukacji, rozrywce i wypoczynku.

Kształtujące się społeczeństwo informacyjne określa się mianem wiedzy masowej. Zauważa się, że wykształcenie staje się jednym z podstawowych kryteriów stratyfikacji społecznej. W sytuacji zmieniającego się w szybkim tempie wyniku rynku pracy ujawnia się konieczność reorientacji zawodowej pracowników, a tym samym doksztalcenia się, aktualizacji wiedzy wcześniej zdobytej. W systemie kształcenia następuje odchodzenie od profilu wąskoprzedmiotowego na rzecz interdyscyplinarności edukacyjnej, ukierunkowania na przyszłość. W organizacji edukacji ujawniają się formy alternatywne, dostosowane do określonych, doraźnych potrzeb. Wyrażają się one w formie kursów, szkoleń oraz indywidualnej edukacji osób. W tej sytuacji odchodzi się od tradycyjnego wzoru nauczyciela. Zastępuje go przewodnik, trener. W procesie edukacyjnym dużo miejsca poświęca się budzeniu świadomości przemian cywilizacyjnych, uświadamianiu wyzwań przyszłości oraz sposobu ich rozwiązywania. Postrzegając pozytywne ogniwa nowoczesnej edukacji zauważa się też jej słabości, m.in. dezintegrację społeczną, umacnianie indywidualizmu, egoizmu ludzi.

W procesie edukacji dużą wagę przywiązuje się do wykorzystywania środków masowego przekazu. Z jednej strony, postrzega się je jako ważny podmiot i narzędzia dostarczające najnowszej wiedzy o świecie, jako instytucję propagującą określone wzory, postaw zachowań, rozrywki, upowszechniania opinii o danych zjawiskach i procesach, z drugiej zaś – jako narzędzie manipulowania opinią publiczną. Rzeczywistość ta z punktu widzenia tradycji edukacyjnej orientującej się na krzewienie wartości prawdy, dobra, piękna, zorganizowania, przestrzegania prawa, rozstrzygania trudnych problemów na drodze kompromisów, negocjacji, ujawnia inny obraz, jako że media generują zacieranie się granic między informacją a dezinformacją, rzeczywistością a scenografią, spektaklem, prezentacją osobowości a wykreowanym wizerunkiem, moralnością a skutecznością, mądrością a mniejszością, kompetencjami a medialnością itp. Zauważa się, że media w krótkim czasie potrafią kreować bohaterów (idoli), jak też ich kompromitować. Media zatem postrzegane są jako ważna siła generująca życie kulturowo-cywilizacyjne, a zwłaszcza polityczne. Są one podmiotem wywierającym przemożny wpływ na całokształt życia ludzkiego. Zauważa się nawet, że *ogłupiają one ludzi wykształconych i kształcą tych, którzy prowadzą ogłupiające życie*. Aczkolwiek należy stwierdzić, że edukacja medialna staje się coraz bardziej wpływową orientacją wśród młodego pokolenia ludzi, a w tym zwłaszcza formy wizualne. Wynika to m.in. z uwarunkowań psychologicznych człowieka; obrazy rzeczywistości są łatwiej oswajane poznawczo niż przekaz słowny. Konsekwencją tego stanu jest rzeczywistość, że w komunikacji używa się *coraz mniej słów, buduje się coraz krótsze zdania, coraz prościej trywialniej zwerbalizowane treści stają się standardem komu-*

nikacji społecznej. W świat wartości społeczeństw i ludzi wchodzi zjawiska: uśrednienia, obniżenia poziomu, imitacyjność, utowarowienie wszystko (komercjalizacja), pieniądz jako uniwersum, „tania” rozrywka, supermarket (świątynia handlu), standaryzacja, uniformizacja (macdonalizacja), prostactwo, chamstwo (prymitywizacja), infantylicyzacja, barbaryzacja (język reklam). Nowe cechy wyłaniającego się globalnego społeczeństwa informacyjnego są w istotnej mierze rezultatem wpływu nowych technologii na ludzi i ich kulturę; są rezultatem niesymetrycznej interakcji systemów technicznych i społecznych.

Aktywność intelektualna obniża się jako konsekwencja spadku czytelnictwa książek i prasy. W Polsce według najnowszych badań stwierdza się, że nie czyta książek 50% ludzi. Rzeczywistość ta prowadzi do zjawiska zwanego wtórnym analfabetyzmem. Konsekwencją czego jest stan, że ludzie nie rozumieją informacji dzienników telewizyjnych, studenci wykładów *Dzieci telewizji*, *Pokolenie SMS-ów* przedkładają obrazki (ikony) polecenia (na obrazie), zdania kilkuwyrazowe niż czytanie książek, prasy.

Tempo przemian kulturowych powoduje, że ludzie bezrefleksyjnie, powierzchwnie traktują otaczającą ich rzeczywistość. Media dostarczają w tym zakresie tzw. półproduktów, gotowych odpowiedzi na ujawniające się pytania, wątpliwości. W tej sytuacji emocjonalność zastępuje myślenie racjonalne, wzrasta siła populizmu, fanatyzmu, irracjonalizmu.

Obok wielu znaków dywersyfikacji współczesnego świata, generowanych przez ogólne upodmiotowienie polityczne, społeczne i gospodarcze jednostki obserwuje się jednocześnie wektory kształtujące ich integrację. Wśród nich zwraca uwagę przede wszystkim wizja zanieczyszczenia środowiska naturalnego, głód, bezrobocie, deficyt wody, nieuleczalne choroby, eskalacja terroryzmu i przemocy. Wyzwania te próbują się rozwiązywać instytucjonalnie przez tworzenie różnych specjalistycznych podmiotów. Zwraca się uwagę na wymiar globalny tych problemów.

Analiza rozwoju zjawisk i procesów nazywanych informacyjnymi, globalnymi jest w polu uwagi zarówno futurologów (badaczy przemian cywilizacyjnych), jak wizjonerów politycznych, pisarzy, fantastów. W kreśleniu wizji rozwoju przemian cywilizacyjnych obok odwoływania się do metodologii poznania naukowego obserwuje się prezentację wyobraźni, fikcji literackiej, które kreślone są w wymiarze postępu kulturowo-cywilizacyjnego, jak też zagrożeń dla ludzkości, katastrofizmu. Instytucje specjalistyczne zajmujące się sprawami tendencji prognoz rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego kreślą różne scenariusze kształtującej się nowej rzeczywistości. Wśród nich zwracają uwagę np. *Triumfujące rynki* (w których podkreśla się siłę rewolucji technicznej, informatycznej i jej następstwa zwane marketingowym), *Wspólna odpowiedzialność* (wzmacnianie świadomości obywatelskiej oraz odpowiedzialności za kształtowanie się nowych wartości życia kulturowo-cywilizacyjnego), *Kreatywne*

społeczeństwa (zorientowane na „racjonalność” życia i aktywności ludzi), *Turbulentne sąsiedztwo* (tworzenie się nowej rzeczywistości w chaosie, nieprzewidywalności działań różnych podmiotów życia publicznego oraz indywidualnego).

Wektory współczesnych przemian cywilizacyjnych w świecie jako całości pozwalają na formułowanie opinii, że:

1. Fundamentalną siłą kształtującą obraz życia kulturowego jest postęp naukowo-techniczny. Odkrycia i wynalazki radykalizują świat wartości, zachowań, aspiracji ludzi.

2. Tworzący się tzw. chaos cywilizacyjny generuje oddalanie się w szybszym tempie rozwoju materialnego od uniwersalnych wartości duchowych (traktowanie wartości humanistycznych jako reliktu w świecie naukowo-technicznym).

3. Globalny ogląd dokonujących się przemian kulturowo-cywilizacyjnych ujawnia optymistyczną wizję rozwoju, tj. że rzeczywistość gospodarcza, jak i społeczno-polityczna doskonalą się i wkraczają na coraz wyższe stadia w świecie życia kulturowego.

4. Ujawniające się zjawiska kryzysowe, regres w rozwoju są naturalną ceną za postęp. Rzeczywistość ta jest konsekwencją zderzania się tradycji i nowych wyzwań rozwoju. Najwyraźniej zaznacza się w niej zjawisko *wykluczenia*, obejmujące szerokie kręgi społeczeństwa nieumiejącego przystosować się do wyzwań zmieniających się realiów życia cywilizacyjnego.

5. Ważnym wyzwaniem i powołaniem nauk humanistycznych i społecznych jest formułowanie prognoz ostrzegawczych, zwłaszcza w sytuacji ujawniania się tzw. zjawisk patologii rozwoju cywilizacyjnego. Podstawą ich kreślenia powinna być głęboka wiedza o przeszłości i teraźniejszości.

Dziękuję za uwagę.